

پرتال جامع علوم انسانی
پژوهش‌های علمی و تحقیقاتی

بخش خاطرات

مسئول: غلامرضا کرباسچی

پژوهشی پیرامون خاطرات «اصول و مبانی خاطره‌شناسی»

در گفتار گذشته، به‌عنوان مقدمه، دلایل اهمیت و ضرورت انجام این پژوهش و بررسی را فهرست‌وار یادآور شدیم. مطالبی که در این شماره تقدیم خواهد شد به سه قسمت اصلی تقسیم می‌شود و هر یک به نوبه خود تقسیم‌بندی و اجزایی خواهند داشت:

- ۱- نکته‌ها و یادداشت‌های ادبی کوتاهی درباره انواع مسائل طرح شده پیرامون خاطرات
  - ۲- بحث‌های نظری خاطره‌شناسی تحت عنوان «اصول و مبانی خاطره‌شناسی»
  - ۳- فرهنگ واژه‌ای و الفبایی خاطرات
- قسمت اول - نکته‌ها - که حکم زمینه‌ساز و هم‌چاشنی بحث‌های نظری را دارد، جرقه‌هایی است از شعله‌های جستجو و اندیشه که گهگاه در لابلای کارتحقیق دست می‌داد و بتدریج ثبت می‌شد. این نکته‌ها - عموماً - به‌کمک آثار و اشعار بزرگان، یادآور ارزش و فایده، زیبایی و نفوذ و تأثیر خاطرات، چیستی و چگونگی و اهمیت یادها و خاطرات و ضرورت ثبت و بررسی و نقد آنها هستند و فایده‌ای که از آنها انتظار می‌رود، آن است که سایه‌ای از جذابیت و خیال-انگیزی خود خاطرات را بر بحث‌های نظری بیافکنند و بدر این بحث‌ها را در زمین آماده‌تر و حاصلخیزتری بیافشانند! و از این‌رو زبانی هم که برای ثبت این «نکته‌ها» به‌کار گرفته شده است، حتی‌الامکان و در حد بضاعت، زبانی ادبی است که کمتر خالی از تشبیه و مجاز و استعاره است. این نکته‌ها بتدریج و پایه‌پسای بحث‌های نظری خواهد آمد و البته پیوندهنده جدایی آنها رشته و موضوع «اندیشه درباره خاطرات» می‌باشد که نخ دانه‌های این تسبیح خواهد بود:
- قسمت دوم که اصل و عمده بحث را دربر دارد، عهده‌دار بررسی و تعیین و عرضه ضوابط و «فن خاطره‌شناسی» است و درباره آن در مقسمه پیشین سخن‌گرفته است و هم اکنون نیز در پی خواهد آمد.

و اما سومین و آخرین قسمت از این مجموعه که از نتایج و فرآورده‌های این بحث خواهد بود، عبارت است از فرهنگ الفبایی خاطرات که به‌خواست خدا در صورت تکمیل، بایه تحقیق بیشتری برای اهل اندیشه و نظر تواند بود. بنابراین بحث اول بیشتر جنبه ادبی و هنری دارد و موضوع آن، خاطرات به‌طور اعم است، بحث دوم بیشتر جنبه علم نظری تاریخ دارد و لذا موضوع آن بیشتر بعد تاریخی خاطرات است و بالاخره بحث سوم، موضوع آن بیشتر جنبه فرهنگی و عمومی خاطرات است. این سه‌گونه بحث که شیرازه‌بند آنها «درباره خاطره بودن» می‌باشد هر یک از بعدی خاص درباره خاطرات سخن می‌گویند و البته نسبت به هم رابطه عموم و خصوص من‌وجه دارند و تعدد و تنوع آنها به‌علت ویژگی مقوله خاطرات است که دارای ابعاد مختلف تاریخی - هنری - ادبی و... می‌باشد.

به‌گمان ما، از اجتماع این سه‌گونه بحث و پیشرفت این‌گونه بررسی‌ها، معرفتی سودمند درخصوص خاطرات و چگونگی کاربرد آن در تاریخ و دیگر علوم خویشاوند آن به‌دست خواهد آمد که تا کنون جای آن در فرهنگ ما، نسبتاً خالی بوده است. من... التوفیق و علیه التکلان.

مقدمات ورود به بحث خاطره‌شناسی

«فطرت انسانی غالباً برای تمیز بین حق و باطل و پازشناختن افکار صحیح، کافی نیست و الا بین خردمندان اختلافی حاصل نمی‌شد و برای یک فن در تفکراتش تناقضی پیش نمی‌آمد.»

«بوعلی‌سینا»^۱

چنانچه بخواهیم به شیوه‌ای علمی درباره خاطرات بحث کنیم، نخست باید چارچوب، اهداف و حدود و مشخصات لازم این بحث را روشن نماییم. آنچه مطلوب ماست این است که بحث‌های شناخت و بررسی خاطرات، موجب جمع‌آوری اطلاعات و تجارب پراکنده موجود در این باره گردیده و سپس صورتی منظم و مدون یافته و منجر به تشکیل رشته‌ای از علوم نظری تاریخ و تأسیس فنی به‌نام «خاطره‌شناسی» شود و طبعاً اولین گام در این راه این است که حدود و ابواب این بحث را تبیین کنیم. برای این‌کار چاره‌ای نیست جز آنکه به‌شیوه پسنديده علمای گذشته، مقدمات ورود به بحث و آنچه را که اصطلاحاً «رؤس ثمانیه» [هشتگانه] می‌نامند، در این فن مشخص شود. ما در اینجا اهم آن مقدمات یعنی تعریف علم موضوع و فایده و نتیجه و در پایان ابواب و فهرست بحث‌های آن را می‌آوریم.

تعریف فن خاطره‌شناسی

خاطره‌شناسی دانشی است که درباره شناخت، کشف و استخراج، ثبت و نگارش و نقد و تحلیل خاطرات گفتگو می‌نماید. از آنجا که این فن مقدمه‌ای برای خاطره‌نویسی و تاریخنگاری می‌باشد، از «علوم مقدسی» به‌شمار می‌آید و چون آلت و میزان سنجش خاطرات است از «علوم آلی» خواهد بود.

خاطرات در واقع جزء اسناد و مواد خام تاریخ و علوم دیگری همچون روانشناسی اجتماعی، مردم‌شناسی و بعضی از هنرهاست و این بحث نظری عهده‌دار شناخت این مواد و بیانگر جایگاه و کاربرد و نحوه استفاده صحیح از این اسناد و تدوین ضوابطی در این باره است. اگر خاطرات را به معادن تشبیه کنیم، خاطره‌شناسی همانند معدن‌شناسی خواهد بود و در نتیجه ابزار تئوریک و نظری کشف و استخراج و پالایش و تصفیه خاطرات برای بهره‌برداری نهایی در شاخه‌های علوم انسانی. در این بحث باید نشان داد که چگونه می‌توان به‌سراغ انسانهای صاحب‌خاطره (یا خاطره‌مند) و آرشیوهای زنده رفت و آنها را که همچون معادن طلا و نقره (ذهب و فضة) هستند مورد شناسایی و استخراج قرار داد و نگذاشت محتوای سودمند این معادن دفن شده و از حیز انتفاع ساقط شود!

موضوع خاطره‌شناسی

صاحب‌نظران دانش روش‌شناسی (متدلوژی) وجه تمایز علوم را به‌یکدیگر از سه عنصر موضوع، غایت و متد و شیوه آن علوم می‌دانند. در اینجا نیز برای تمایز هرچه بیشتر این بحث از دیگر بحث‌های مشابه، باید گفت موضوع آن خاطره و خاطرات است. مسائل این بحث همگی از احوال و عوارض و خصوصیات خاطرات هستند.

فایده و غایت خاطره‌شناسی:

امتیاز انسان بر سایر موجودات به‌قوة شناخت و ادراک اوست. «به‌نطق آدمی بهتر است از دواب»^۲ و مهم‌ترین قسمت ادراک مربوط به قوه یادگیری و یادآوری و عنصر حافظه و ثبت مفاهیم و صور می‌شود، تا آنجا که قبلاً گفتیم - اگر خاطرات را از انسان بگیرند چیزی برای او به‌جای نخواهد ماند. انسان بی‌خاطره، همانند کسی است که تمام سوابق و گذشته خود را از یاد برده و شناسنامه و نسب‌نامه مادی و معنوی خود را گم کرده است! طبیعی است که چنین فردی متحیر و سرگردان و بی‌هویت و «از خویش تهی» خواهد ماند و راه به‌جایی نخواهد برد. حال، اگر علمی به بررسی یادها و خاطرات انسان و خصوصاً ابعاد تاریخی و اجتماعی و فرهنگی آن بپردازد، در واقع کمک بزرگی به‌احیای گذشته جوامع

انسانی کرده و به تبع آن خدمت بزرگی نسبت به نسل‌های حاضر و آینده نموده است. بنابراین غرض از خاطره‌شناسی، شناخت و کشف و ثبت و نقد خاطرات است و فایده آن این خواهد بود که به تحلیل وقایع گذشته کمک نموده و راه را به سوی تاریخنگاری و تاریخنگری صحیح هموار خواهد کرد، همچنانکه کار بررسی و شناخت رجال و مدح و قدح آنان را نیز آسانتر خواهد ساخت، زیرا رجال، یا صاحبان خاطرات هستند و یا مورد گفتگو در خاطرات. و قبلاً یادآور شدیم که نظیر این‌گونه کمک‌ها از طریق خاطره‌شناسی به علوم انسانی دیگر نیز امکان‌پذیر است. پس، خاطره‌شناسی راهگشای استنباط و اجتهاد تاریخی پویا و بآلنتیجه نگارش صحیح تاریخ خواهد بود، زیرا که «اجتهاد تاریخی» یعنی تحمل مشقت و به‌کاربردن کوشش برای بازیابی و رسیدن به حقایق تاریخی. و دانش ابزاری خاطره‌شناسی، این روند را تسهیل و تسریع نموده و دامنه علمیت تاریخنگاری و تاریخنگری را توسعه خواهد داد.

به عبارت دیگر، از آنجا که خاطره‌نامه‌ها، به منزله شهادت‌نامه‌های تاریخی هستند و هر خاطره‌ای به توبه خود یک خبر و شهادت تاریخی است، لذا اگر چنین سندی به وجه علمی شناخته و باز نموده شود، می‌تواند در حد خود رساننده ما به مطلوب (کشف وقایع و حقایق گذشته) باشد. پس تدوین ضوابطی برای جلوگیری از خطا دربر داشت از خاطرات، علاوه بر شناسایی جایگاه آن، ضروری می‌نماید. به علاوه با تبیین معیارهای نقد خاطرات، طبقاً جدا کردن سره از ناسره و در و صدف از خاک و خذف در این منبع تاریخی، میسر خواهد گردید.

جایگاه و مرتبه فن خاطره‌شناسی

مرتبه خاطره‌شناسی نسبت به خاطرات و در کنار مسائل نظری تاریخ، شبیه مرتبه علم منطق نسبت به همه مسائل فکری است. علم منطق ابزار عمومی تصحیح و تعدیل فکر است و این فن ابزار نقد و استنباط تاریخی در برداشت از یادها و خاطرات گذشته است.

بدین‌گونه این بحث همچون دستگاه منطقی برای خاطره‌شناسی و خاطره‌یابی و خاطره‌پژوهی بود و آن را علمی و مدون و منضبط خواهد ساخت؛ همچنانکه علم منطق می‌گوید: از راه این مقدمات و بدین‌گونه حرکت کن تا به نتیجه صحیح برسی، خاطره‌شناسی هم - پس از تبیین چیستی و جایگاه خاطرات - می‌گوید: این‌گونه خاطره بگو - این‌گونه آن‌را بیاب و ثبت کن و به‌کار ببر تا درست عمل نموده و جلوی انحراف و تحریف و خیانت در تاریخ و فرهنگ را گرفته باشی! و همچنانکه علم منطق با تدوین ضوابط خود مانع تفکر آزاد و رشد اندیشه

نخواهد بود و همان‌گونه که قواعد دستورزبان مانع پرورش و بیان اندیشه نخواهد شد، خاطره‌شناسی نیز نه تنها مانع گسترش بیان و ثبت خاطرات نخواهد بود، بلکه به‌کمک آن نیز خواهد شناخت و آنرا از آفات احتمالی نیز مصون خواهد داشت.

بنابراین یکنوع رابطه متقابل بین این بحث نظری و خود خاطرات وجود دارد. پیشرفت و تکامل این بحث، باعث پیشبرد خاطره‌یابی‌ها و خاطره‌نگاری‌ها خواهد شد، همچنانکه ایجاد راه‌های هموارتر و مستقیم‌تر باعث تسریع و تسهیل در رسیدن به مقصد می‌باشد و از طرف دیگر چون این بحث مقدمه و مدخلی بر خاطرات است، پس افزایش و رشد کمی و کیفی خاطرات نیز باعث تکامل آن خواهد شد، زیرا بتدریج مسائل تازه‌تر و بیشتری را برای آن ایجاد خواهد کرد.

ابواب و فهرست مباحث خاطره‌شناسی:

در مورد خاطرات سؤالات فراوانی مطرح است از قبیل اینکه: خاطره چیست؟ چند نوع است؟ کاربرد و فایده آن چیست؟ چگونه و در کجاها باید آنرا یافت؟ چگونه باید گفته و نوشته شود؟ تاریخچه خاطره‌نویسی و انواع و اهم خاطره‌نامه‌ها کدام است؟ چگونه می‌توان از آفات خاطره‌نویسی برحذر ماند؟ چگونه باید تعارضات را برطرف نمود و... ولی به‌گمان ما همه این سؤالات به‌طور طبیعی و منطقی به‌چهار محور اصلی برمی‌گردد و آن‌ها عبارتند از:

۱- خاطره‌شناسی

۲- خاطره‌یابی

۳- خاطره‌نگاری

۴- خاطره‌پژوهی

چنانکه تا کنون نیز اشاره شده است؛ زیرا که این بحث یا درباره هستی و چیستی و ارکان خود خاطرات است که به بخش اول برمی‌گردد و یا مربوط به نقد و ارزش‌گذاری محتوای خاطرات است که عنوان خاطره‌پژوهی می‌یابد - و آنچه که نه مربوط به نقد محتوا و نه مربوط به چیستی خاطرات است، یا مربوط به یافتن و کشف آن است و یا مربوط به نگارش آن و در قلمرو خاطره‌نامه‌ها و ما البته در استقراء و استقصایی هم که کرده‌ایم مطلبی نیافتیم که مربوط به خاطرات باشد و در یکی از چهار محور اصلی نامبرده قرار نگیرد. به‌علاوه این چهار محور با هم یک سیر و رابطه منطقی نیز تشکیل می‌دهند و پس: ابتدا باید ببینیم خاطره چیست و چگونه تکوین می‌یابد و چند نوع است؛ پس باید آنرا بشناسیم: «**خاطره‌شناسی**»؛ سپس باید ببینیم که در کجا و چگونه یافت

می‌شود. پس باید آنرا بیابیم. «**خاطره‌یابی**»؛ در مرحله سوم باید آنرا ثبت و تدوین نمود. «**خاطره‌نگاری**»؛ در آخرین مرحله باید به دفع آفت‌ها و رفع تعارضها و پالایش خاطرات پرداخت تا قابل استفاده گردد. «**خاطره‌پژوهی و نقد**».

بنابراین اگر خاطرات را به‌کالایی تشبیه کنیم، فن خاطره‌شناسی عهددار قانونمند و استاندارد کردن سیر و مراحل مختلف این کالا - از تکوین و تولید تا عرضه و مصرف - خواهد بود!

ضرورت هر یک از چهار بحث اساسی فوق - چنانکه یادآور شدیم - روشن است و خصوصاً اهمیت قسمت چهارم آن بر کسی پوشیده نیست. زیرا اگر پدیده‌ای به‌نام خاطرات، تحت ضوابط و قواعد مدلل علمی درنیاید و به‌کارگیری و استفاده از آن حد و حدود معقولی نیاید، آنگاه هر فرد و گروه گمراه یا مغرضی میدان می‌یابد تا به‌نام خاطرات، یاوه‌ها و خوراکیهای مسمومی را برای تاریخنگاری ملت‌ها و نهضت‌ها تدارک ببیند و اگر محکی برای شناسایی این‌گونه خاطرات نباشد چه بسا در آینده، شاهد داستان‌سرایان و فیلم‌سازان و هنرنامه‌نویسان باشیم که پایه خود را بر همان معمولات و سهملات بنا کرده‌اند و این البته خطری است که جداً باید در مورد آن به‌هوش بود و این بحث‌ها می‌تواند گامی، هرچند کوچک در این‌چاره‌جویی قلمداد گردد.

ادامه دارد

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

۱. به نقل از منطق صوری - خوانساری - ص ۲۳.
۲. الناس معادن، کمدان الذهب و الفضة - حدیث نبوی مشهور.
۳. سعدی - کلیات - چاپ امیرکبیر ص ۳۵.